

माता-बालक संरक्षण (एमसीपी) कार्ड

समझदारी दिखाएँ!
अपने बच्चे का
सम्पूर्ण टीकाकरण करवाएँ

आशा/एएनएम/अंगणवाड़ी सेविका आणि सर्व पर्यवेक्षकांकरिता
सुधारित कार्डचा (२०२०) परिचय

सही पोषण - देश रोशन

लक्षात ठेवण्यासाठीचे मुद्दे

- सुरुवात करण्यापूर्वी नवे एमसीपी कार्ड सर्व पर्यवेक्षकांसाठी पुरेशा संख्येने आहेत याची कृपया खात्री करून घ्या.
- आशा/एएनएम/अंगणवाडी सेविकांना किमान १ प्रत मिळेल याची खातरजमा करा.
- कार्ड उघडून विभागानुसार केलेल्या सुधारणांची संबंधित पाने दाखवा.
- कार्ड भरण्यासाठी/संबंधित विभागांत खुणा करण्यासाठी तसेच सांघिक स्वाध्यायांसाठी पेन सज्ज ठेवा.
- एमसीपी कार्डचा प्रत्येक विभाग पाहिल्यावर उपस्थितांच्या प्रश्नोत्तरांसाठी सादरीकरण काही वेळ थांबवा.

सादरीकरणाची रूपरेषा

- पार्श्वभूमी: एमसीपी कार्डचा विविध राज्यांमधील वापर
- एमसीपी कार्डचे महत्त्व
- एमसीपी कार्डचा उपयोग
- सुधारित कार्ड (आवृत्ती २०१८) - उद्दिष्टे
- सुधारित कार्डमधील नव्या सुधारणा
- विभागानुसार बदल + भूमिका आणि जबाबदाऱ्या

एमसीपी कार्ड : एक परिचित कार्ड

राजस्थान

झारखंड, बिहार, मध्य प्रदेश

गुजरात

एमसीपी कार्डचा उपयोग : पालक / काळजीवाहक यांच्यासाठी

कुटुंबांना माहिती आणि
अत्यावश्यक सेवा उपलब्ध
करून देते.

कुटुंबांना सुयोग्य सवयींची माहिती
मिळावी, त्यांचे आकलन व्हावे आणि
पालन व्हावे यासाठी मदत करते.

बालकांमध्ये धोक्याची लक्षणे
दिसून आली तर इशारा देते व
कृती करण्यासाठी प्रोत्साहन
देते.

गर्भवती महिला आणि बालकांचे
आरोग्य व पोषक आहाराबाबत
कुटुंबांना माहितीपूर्ण निर्णय
घेण्यास प्रवृत्त करते.

अन्य संस्थांतील सेवांचा लाभ
घेता यावा यासाठी या कार्डचा
वापर अधिकाराने करता येऊ
शकतो.

एमसीपी कार्डचा उपयोग : सेवा देणाऱ्या आरोग्य कर्मचारी स्तरावर

अत्यावश्यक सेवांचा लाभ देण्यास पाठपुरावा करता येतो .

माता व बालकाचे आरोग्य व पोषक आहाराची नोंद आणि देखरेख करता येते.

आवश्यकतेनुसार समुपदेशन करण्यासाठी मदत होते.

विकासाच्या महत्त्वाच्या टप्प्यांवर लक्ष ठेवता येते, योग्य कृतीबाबत सल्ला देता येतो आणि आवश्यक असल्यास संदर्भित करता येते.

प्रभाव टाकणाऱ्या व्यक्ती आणि समुदायातील प्रमुख व्यक्ती यांच्यासाठी एमसीपी कार्डचा वापर

समावेश: गावातील गट/ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण

समिती/महिलांचे गट/पंचायत राज संस्थांचे सदस्य, इत्यादी

- समुदायामध्ये आरोग्यदायी सवयींना प्रोत्साहन मिळावे यासाठी सामुदायिक बैठका/मेळावे यामध्ये एमसीपी कार्डचा चर्चेचे साधन म्हणून वापर.
- समुदायातील सदस्य/गट यांना माता व बालकांशी संबंधित सेवांचे फायदे तसेच त्या सेवा कुठे प्राप्त होतील याची मूलभूत माहिती.
- समुदायाला सक्षम सेवा मिळण्यावर लक्ष ठेवण्याची सुलभता.

* तुमची भूमिका: एमसीपी कार्डचा वापर आणि महत्त्व याविषयी जनजागृती करण्यासाठी पालकांचा / काळजीवाहकांचा पहिला संपर्क बिंदू या नात्याने तुम्ही सामुदायिक मंचांचा वापर केला पाहिजे. सामुदायिक बैठका व मेळाव्यांमध्ये चर्चेचे साधन म्हणून एमसीपी कार्डचा वापर व्हावा यासाठी पंचायत राज संस्थांचे सदस्य, स्थानिक पुढारी यांची मदत घ्या.

कृती : तुम्हाला तुमचे एमसीपी कार्ड कितपत माहित आहे?

- तुम्हाला एमसीपी कार्डमध्ये दिसलेले ५ ते १० महत्वाचे मुद्दे/माहिती यांची यादी करा.
- आता तुमच्या शेजारी बसलेल्या व्यक्तीने केलेली यादी पाहा.
- तुम्ही एखादी महत्वाची माहिती वगळलेली आहे का?

चला, अधिक चर्चा करू या!

MCP कार्ड मधील सुधारणा : समुदायाशी जोडणी

जुने कार्ड

नोंद ठेवण्याचे साधन

बालकाची जीवितता

पालक सेवा घेणारे (सक्रिय नसतात)
(PASSIVE RECIPIENTS)

लाभार्थींकडे नुसते कार्ड असते

समुदायाचा समावेश नाही (ग्राम
गट/महिला गट/बचतगट, इत्यादी)

सुधारित कार्ड

समुपदेशन व जागरुकता + मागणीच्या
निर्मितीचे साधन

बालकाचा विकास

पालक जबाबदार व सक्रिय भागीदार

माता व बालकाचे आरोग्य समुदायाच्या
हाती असते

सामुदायिक गट कार्डचा वापर चर्चेचे
साधन व प्रभावी सेवेच्या प्राप्तीसाठी
संनियंत्रण म्हणून करतात

सर्वकष उद्दिष्टे : बालकांच्या सक्रिय संगोपनासाठी कुटुंबांना प्रोत्साहन

- सर्व महिलांनी त्यांच्या गर्भावस्थेची नोंद करावी आणि प्रसूती-पूर्व तपासण्या नियमितपणे करून घ्याव्यात.
- कुटुंबांनी सरकारी योजना आणि फायद्यांच्या लाभ घ्यावा.
- सर्व नवजात शिशुंची घरी योग्य काळजी घेतली जावी.
- कुटुंबांनी न्यूमोनिया आणि अतिसार यासारख्या आजारांना प्रतिबंध करावा व योग्य उपचार घ्यावेत.
- पालक / काळजीवाहकांना योग्य प्रकारे स्तनपान देणे समजले आहे व त्याचे पालन होत आहे.
- पालक / काळजीवाहकांनी त्यांच्या बालकांच्या वाढीवर लक्ष ठेवले पाहिजे, त्यांचे सक्रिय संगोपन केले पाहिजे.
- काळजी घेणाऱ्या व्यक्तींनी धोक्याची लक्षणे ओळखली पाहिजेत, वैद्यकीय सल्ला घेण्यासाठी विलंब करू नये.
- सर्व बालकांचे पूर्ण लसीकरण व्हावे.

कृती : नव्या सुधारणा ओळखणे

- तुम्हाला एमसीपी कार्डमध्ये दिसलेल्या काही **नव्या सुधारणांची यादी** करा.
- आता तुमच्या शेजारी बसलेल्या व्यक्तीने केलेली यादी पाहा.
- तुम्ही एखादी महत्त्वाची माहिती वगळलेली आहे का?

चला, अधिक चर्चा करू या!

पालक / काळजीवाहकांचा प्रत्यक्ष सहभाग : कुटुंबाचे स्वामित्व

बालकाचे छायाचित्र येथे चिकटवा

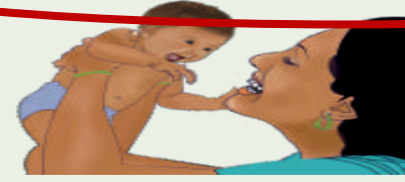
मुखपृष्ठ

पृष्ठ क्रमांक १२ ते २४

पृष्ठ क्रमांक २७

पालकांकडून आवश्यक प्रत्यक्ष कृती

बहुतांश बालके काय करतात (वयानुसार पालकांनी ✓ खूण करावी)

- मातेचा चेहरा ओळखण्याची सुरुवात
- परिचित व्यक्ती पाहिल्यावर स्मितहास्य करणे
- डोक्याला डोळा भिडवणे

- पोटावर झोपवल्यावर डोके वर करणे

- आनंद झाल्यावर दोन्ही हात व पाय हलवणे
- हात मोकळे आणि सैल सोडणे

२३

आशा/अंगणवाडी सेविकांनी कृपया बालकाच्या वयानुसार तपासणी करून कार्डावर अथवा खूण करावी

लक्षात ठेवण्यासाठी महत्त्वाच्या गोष्टी –

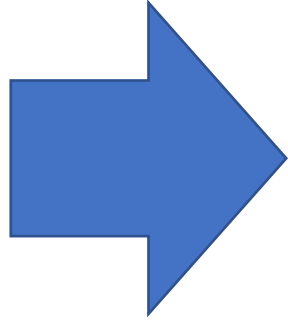
१. आरोग्य संस्थेने ठरविलेल्या दिवसाप्रमाणे आशाने लोह-फॉलिक ॲसिड (IFA) सिरप घ्यायचे आहे.
२. ऑटो-डिस्पेंसरचा वापर करून १ मि.ली. लोह-फॉलिक ॲसिड सिरप घ्यायचे आहे.
३. एखादे बालक आजारी असेल अथवा मोठ्या प्रमाणात कुपोषित असेल तर त्याला लोह-फॉलिक ॲसिड सिरप देऊ नका.
४. बालकाला लोह-फॉलिक ॲसिड सिरप नेहमी भोजनानंतरच द्या.
५. लोह-फॉलिक ॲसिड सिरपची ५० मि.ली.ची एक बाटली साधारणपणे ६ महिने चालते. ती संपली की सिरपच्या नव्या बाटलीसाठी तुमच्या आशा/आरोग्य सेविकेशी संपर्क साधा.
६. लोह-फॉलिक ॲसिड सिरपचा डोस दिल्यावर कृपया कार्डावर ✓ ची खूण करा.

सुधारित एमसीपी कार्ड : महत्वाच्या सुधारणा

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महिला आणि बाल विकास विभाग

माता व बालक
संरक्षण कार्ड
(एम.सी.पी. कार्ड)

योजनांसंबंधी माहिती (JSY, JSSK, PMMVY, PMSMA)

२ वर्षापर्यंतच्या बालकांची घरच्या घरी काळजी

न्यूमोनिया + अतिसार याविषयी जनजागृती

वयानुरूप पोषक आहार व विकासाची माहिती

संगोपनाच्या सूचना + धोक्याचे संकेत (४ डी)

कुटुंब नियोजन + लोह व फॉलिक ॲसिड + जंतनाशक गोळ्या

वाढीच्या संनियंत्रणासाठी वजन-उंचीचा तक्ता

नवीन लसींचा परिचय + नियमित लसीकरणाच्या विभागाची उजळणी

हे कार्ड सांभाळून ठेवा आणि
ग्राम आरोग्य स्वच्छता आणि पोषण दिवस,
अंगणवाडी केंद्र, आरोग्य केंद्र आणि रुग्णालय
याठिकाणी प्रत्येक वेळी भेट देताना बरोबर घेऊन जा.

आवृत्ती २०१८

विभागानुसार सुधारणा + भूमिका व जबाबदाऱ्या

* कृपया काही मिनिटे लक्ष द्या आणि देण्यात आलेल्या नवीन तपशिलांची नोंद घ्या

जननी सुरक्षा योजना (जे.एस.वाय.)

या योजनेसाठी पात्र असलेल्या मातांना सार्वजनिक आरोग्य केंद्र वा रुग्णालये मान्यताप्राप्त खाजगी रुग्णालयांमध्ये तसेच दारिद्र्य रेषेखालील महिला घरी प्रसूत झाल्यास रोख रक्कम मिळते.

प्रधान मंत्री मातृ वंदना योजनेचे फायदे (कुटुंबातील पहिल्या जिवंत बालकासाठी)

- अंगणवाडी केंद्र/मान्यताप्राप्त आरोग्य केंद्र येथे गर्भावस्थेची, पाळी चुकल्यापासून १५० दिवसांच्या आत नोंदणी केल्यावर, लाभार्थीला १ला हप्ता देण्यात येतो.
- किमान एक प्रसूतीपूर्व तपासणी झाल्यावर (गर्भावस्थेच्या ६ महिन्यांनंतर मागणी केली जाऊ शकते) लाभार्थीला २रा हप्ता देण्यात येतो.
- लाभार्थीला ३रा हप्ता देण्यात येतो.
  - शिशुच्या जन्माची नोंदणी केल्यावर.
  - बालकाला बीसीजी, ओपीव्ही, आणि पेन्टा अथवा तत्सम / पर्यायी लसींचे पहिले तीन डोस मिळाल्यानंतर.

प्रधानमंत्री सुरक्षित मातृत्व अभियान

तुमच्या गर्भावस्थेच्या २व्या/३व्या तिमाहीदरम्यान महिन्याच्या ९ तारखेला डॉक्टरद्वारे केल्या जाणाऱ्या किमान एका प्रसूतीपूर्व चाचणीचा लाभ घ्या.

जननी-शिशू सुरक्षा कार्यक्रमांतर्गत फायदे

गर्भवती महिलेसाठी

- विनामूल्य आणि रोख रक्कमविरहित प्रसूती
- विनामूल्य सिझेरियन शस्त्रक्रिया प्रसूती
- विनामूल्य औषधे आणि उपभोग्य वस्तू
- विनामूल्य प्रयोगशाळा व इतर तपासण्या (एक व मूत्राच्या चाचण्या, अल्ट्रासोनोग्राफी, इत्यादी)
- मुक्कामादरम्यान विनामूल्य आहार (सामान्य प्रसूती झाल्यास पहिले ३ दिवस आणि सिझेरियन प्रसूती झाल्यास पहिले ७ दिवस)
- विनामूल्य रक्ताची तरतूद
- उपभोग्य शुल्कातून सूट
- घरून आरोग्य संस्थेत येताना, तज्ज्ञ डॉक्टरकडे जावे लागल्यास दोन आरोग्य संस्थांदरम्यान आणि आरोग्य संस्थेतून घरी परत जाताना विनामूल्य वाहतुकीची सोय
- प्रसूतीपूर्व, प्रसूतीपश्चात आणि आजारी अर्भक वामध्ये उद्भवणाऱ्या सर्व गुंतागुंतीचा देखील समावेश करण्यात आला आहे

(आजारपणासाठी) नवजात शिशुसाठी ते एक वर्षाचे होईपर्यंत

- विनामूल्य उपचार
- विनामूल्य औषधे आणि उपभोग्य वस्तू
- विनामूल्य वैद्यकीय उपचार
- विनामूल्य रक्ताची तरतूद
- विनामूल्य तपासण्या (प्रयोगशाळा चाचण्या ०।)
- उपभोग्य शुल्कातून सूट
- घरून आरोग्य संस्थेत येताना, तज्ज्ञ डॉक्टरकडे जावे लागल्यास दोन आरोग्य संस्थांदरम्यान आणि आरोग्य संस्थेतून घरी परत जाताना विनामूल्य वाहतुकीची सोय

गर्भाचे लिंग नियडणे तसेच गर्भलिंग परीक्षा करणे कायद्याने गुन्हा आहे.

सरकारी योजनांच्या अंतर्गत मिळणाऱ्या लाभांविषयी जनजागृती करण्याची उद्दिष्टे

- लाभार्थीकरीता कार्डवर असलेल्या योजनांच्या तपशीलाचा समावेश: जननी सुरक्षा योजना, प्रधानमंत्री मातृ वंदना योजना, प्रधानमंत्री सुरक्षित मातृत्व अभियान, जननी-शिशू सुरक्षा कार्यक्रम.
- योजनेसंबंधी माहिती हवी असल्यास तुमच्या पर्यवेक्षकाशी संपर्क साधा.
- तुमच्या जिल्ह्यामध्ये तुम्हाला लागू असलेल्या अन्य योजनांचे तपशील मिळवा.

एएनएम	<ul style="list-style-type: none"> गर्भावस्थेची नोंदणी करतेवेळी लाभार्थीला कार्ड देणे काळजीवाहकाला योजनांचे लाभ समजावून सांगणे (जेएसवाय, जेएसएसके, पीएमएमव्हीवाय आणि पीएमएसएमए). गर्भाच्या लिंगाची निवड करणे/गर्भाचे लिंग निश्चित करणे हा कायद्याने गुन्हा असल्याचे समजावून सांगणे.
आशा/अंगणवाडी सेविका	<ul style="list-style-type: none"> योजनांबद्दल अधिक माहिती देण्यासाठी गृहभेटी/ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण दिन यासारख्या प्रसंगांचा वापर करणे. लाभ कसे घ्यावयाचे हे पालकांना / काळजीवाहकांना समजले असल्याची खात्री करून घेणे.

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महिला आणि बाल विकास विभाग

माता व बालक संरक्षण कार्ड

बालकाचे कुटुंबिय पेशे विकसित करणे

प्रसूती नोंद घेण्याची आहे का? होय नाही

कुटुंबिय ओळख
आईचे नाव _____ वसती _____
वडिलांचे नाव _____
पता _____
आईचा मोबाईल क्र. _____ वडिलांचा मोबाईल क्र. _____
मलेचा एमसीटीएस/आरसीएच आयडी _____
प्रधानमंत्री मातृ वंदना योजने (PMMVY) साठी पात्र होय नाही
बँक आणि शाखेचे नाव _____
घातेक्रमांक _____ आयएफएससी (IFSC) _____

गर्भावस्थेचा अभिलेख
प्रसूतीची एकूण संख्या/यापूर्वी असलेली जिवंत बालके _____
शेवटची प्रसूती कोठे केली _____
शेवटच्या मासिक पाळीची तारीख _____
प्रसूतीची अंशिक तारीख _____
प्रसूतीसाठी निश्चित केलेल्या संस्थेचे नाव _____
प्रसूतीची विषयता जिवंत बालक मृत बालक

जन्माची नोंद
बालकाचे नाव _____
जन्मतारीख _____ जन्मतः वजन _____
सध्याची प्रसूती झाल्याचे ठिकाण _____
पुरुष स्त्री जन्म नोंदणी क्र. _____
एमसीटीएस/आरसीएच आयडी (बालक) _____

संस्थात्मक माहिती
अंगणवाडी सेविका _____ एल.जी.डी. कोड _____
अंगणवाडी केंद्र क्रमांक _____

गाव _____ वीई _____ तालुका _____
पोस्ट खाते _____ पोस्टाचा कोड _____
अवगा _____ एएनएम _____

रुग्णालयाचा दूरध्वनी क्रमांक _____
उपकेंद्र/क्लिनिक _____ प्रा. आ. केंद्र राहण _____
रुग्णालय/प्रथम संदर्भ सेवा (FRU) _____ जिल्हा _____
उपकेंद्र नोंदणी क्रमांक _____ तारीख _____
निर्धारित ग्राम आरोग्य स्वच्छता व पोषण दिवस (VHSND) _____
संदर्भित केल्याचे ठिकाण _____

बालकाचा आधार क्रमांक _____
मलेचा आधार क्रमांक _____

आशाचा मोबाईल क्रमांक _____
ए.एन.एम.चा मोबाईल क्रमांक _____
रुग्णवाहिनीचा टोल फ्री दूरध्वनी क्रमांक _____ १०२/१०८

लाभार्थी सहजपणे ओळखता येणे आणि सरकारी योजनेअंतर्गत थेट हस्तांतरण सुलभतेने करता येणे

एएनएम

- नोंद करणे: **अधिक धोका असलेली गरोदर माता** - अधिक काळजी घेण्याची आवश्यकता अधोरेखित करणे.
- कुटुंबाचे तपशील या अंतर्गत संबंधित माहितीची नोंद करणे, जसे **माता-पित्यांचे मोबाईल क्रमांक, आरसीएच आयडी (माता), पीएमएमव्हीवायसाठी पात्र लाभार्थीच्या बँकेचे तपशील.**
- गर्भावस्थेची नोंदणी या अंतर्गत तपशीलांची नोंद करणे: **प्रसूतीसाठी निवडलेल्या संस्थेचे नाव, प्रसूतीचा निकाल.**
- जन्माची नोंदणी: **आरसीएच आयडी (बालक).**
- कार्डवर तुमचा मोबाईल क्रमांक लिहिणे.
- महत्त्वाचे संपर्क क्रमांक टिपून ठेवणे: रुग्णालय, रुग्णवाहिका, टोल फ्री नंबर.

आशा

- प्रसूतीपश्चात पालकांना / काळजीवाहकाला **बालकाचे छायाचित्र** चिकटविण्यास सांगणे.
- कार्डवर तुमचा मोबाईल क्रमांक लिहिणे.
- कुटुंबांनी महत्त्वाचे संपर्क क्रमांक टिपून ठेवले आहेत हे सुनिश्चित करणे आणि संपर्क साधण्यासाठी त्यांना मदत करणे - **आशा व एएनएमचे मोबाईल क्रमांक, रुग्णालय व रुग्णवाहिकेचे क्रमांक, टोल फ्री नंबर.**

अंगणवाडी सेविका

- गर्भावस्था व जन्माची नोंद या अंतर्गत असलेल्या तपशीलांची नोंद करण्यासाठी एएनएमना मदत करणे.
- प्रसूतीसाठी संस्थेची निवड या अंतर्गत तपशील देणे: अंगणवाडी सेविकेचे नाव आणि संपर्क क्रमांक, **एलजीडी कोड, अंगणवाडी केंद्राचा संपर्क क्रमांक, ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण दिनाची निश्चित तारीख, पोस्ट खाते व कोड, आधार क्रमांक (बालक आणि माता).**

गर्भावस्थेत नियमित तपासणी करणे अत्यावश्यक आहे

गुपीटी (UPT) चाचणी होय ☐ नाही ☐ तारीख / /	एता रता इता अता एता एता एता एता एता
नॉन्मी	पहिल्या तिमाहीत आरोग्य केंद्रात नोंदणी करा.
प्रसूतीपूर्व काळजी	नोंदणीनंतर किमान ४ प्रसूतीपूर्व तपासण्या करून घ्या.
रक्तचम, रक्त व मूत्र	प्रत्येक भेटी दरम्यान रक्तदाब, रक्त व लघवीची तपासणी करून घ्यात.
बजन	प्रत्येक भेटी दरम्यान बजन तपासून घ्या. गर्भावस्थेत किमान १-१.१ किलो बजन वाढवा. गर्भावस्थेच्या शेवटच्या ६ महिन्यात दर महिन्याला सरासरी/किमान १.५ किलो बजनात वाढ होईल हे पहा.
टीटीचे इंजेक्शन	टीटी/टीटीचे २ इंजेक्शन घ्या. गर्भावस्था नक्की झाल्यावर टीटी १ आणि त्यानंतर १ महिन्याने टीटी २. (तारखा भरा) * ३ वर्षांच्या आत टीटी लसीकरण झाले असेल तर टीटी घ्या १ डोस घ्या.
लोहभूत गोळ्या	१ल्या तिमाहीनंतर किमान ६ महिने दररोज लोह फॉलिक अॅसिडची १ गोळी घ्या. किमान १८० गोळ्या घ्या. (एड्युग संख्या आणि दिल्याची तारीख लिहा)

१ल्या तिमाहीनंतर किमान ६ महिने दररोज कॅल्शियमच्या दोन गोळ्या घ्या.

१ल्या तिमाहीनंतर अल्बेंडाझोल गोळी (४०० मि.ग्रॅ.) एक डोस घ्या.

गर्भावस्थेतील काळजी

- गव्हाचे पीठ, खाकरोल, दुधावटीसारख्या सक्त पदार्थांसह विविध प्रकारच्या अन्नपदार्थांचे सेवन करा.
- अन्नाचे अधिक सेवन करा.
- नेहमीच्या आहारपेक्षा सुमारे १/२ फटीने अधिक पूरक आहार घ्या.

- अंगणवाडी केंद्राकडून मिळालेल्या पूरक पोषकआहाराचे नियमित सेवन करा.
- प्रत्येक भोजनांतर खळखळून चूळ भरा. दररोज किमान दोनदा दात प्रशने घेता.
- रामीच्या ८ तासांच्या झोपे व्यतिरिक्त विवसा किमान २ तास निव्रांती घ्या.
- केवळ आयोडिनयुक्त किंवा दुहेरी (लोह व आयोडीन) मिठाचे पुरेसे सेवन करा.

प्रसूतीपूर्व प्रत्येक भेटीदरम्यान पोषणासंबंधीसमुपदेशन केल्याची खात्री करा

दरवर्षी भारतामध्ये गर्भावस्था व प्रसूतीशी संबंधित तसेच प्रसूतीपश्चात निर्माण झालेल्या गुंतागुंतीमुळे ३२००० महिला मृत्युमुखी पडत आहेत.*

एएनएम

- जर **युरिन प्रेग्नन्सी चाचणी झाली असेल** तर त्याची नोंद करणे
- तपासण्या करणे, सर्व माहितीची नोंद करणे (तारखा आणि निकष) आणि चित्रांत दाखविल्याप्रमाणे मातेचे समुपदेशन करणे आणि **कॅल्शियम व अल्बेंडाझोलच्या** तपशीलांची नोंद करणे.
- पहिल्या तिमाहीनंतर दररोज कॅल्शियमच्या दोन गोळ्यांचे सेवन ६ महिने करणे.**
- पहिल्या तिमाहीनंतर अल्बेंडाझोलच्या गोळीचे (४०० मि.ग्रॅ.) सेवन करणे.**
- प्रसूतीपूर्व प्रत्येक तपासणीदरम्यान पोषक आहार आणि गर्भावस्थेतील विश्रांती याबाबत सल्ला देणे.**

आशा/अंगणवाडी सेविका

- गर्भावस्थेतील प्रसूतीपूर्व नियमित तपासणी, योग्यवेळी टीटीचे इंजेक्शन तसेच लोह व फॉलिक अॅसिड, कॅल्शियम व अल्बेंडाझोल गोळ्यांचे सेवन यांच्या महत्त्वाबाबत गर्भवती महिलेचे समुपदेशन करणे.
- गर्भावस्थेतील काळजी व आहाराच्या योग्य सवयींबाबत महिला व त्यांच्या कुटुंबियांना सल्ला देणे.
- गर्भावस्थेत महिलेची काळजी घेण्याचे महत्त्व कुटुंबियांना समजावून सांगणे.

प्रसूतीपूर्व काळजी
आधीच्या गर्भावस्थेत झालेली प्रसूतीसंबंधीची गुंतागुंत (कृपया संबंधित इतिहासाबाबत चौकटीत बरोबरची (✓) खूण करा)

अ. ए.पी.एच. ब. एस्सेम्प्लिया क. पी.अय.एच.
 ड. अंनिभिया ई. प्रसूतीमध्ये अडथळा/अडलेली प्रसूती फ. पीपीएच
 ग. सिझेरियन प्रसूती ह. शिशूमध्ये असलेली बन्धवात विकृती ख. गर्भनात
 स. इतर

पूर्व इतिहास
(कृपया योग्य उतरापुढील चौकटीत बरोबरची (✓) खूण करा)

अ. शयरोग ब. उच्च रक्तदाब क. हृदयरोग
 ड. मधुमेह ई. दमा फ. इतर (माहिती द्या)

तपासणी

उंची (सें.मी.)	हृदय	फुफ्फुसे	स्तन (उलटे निष्पलसाठी खात्री करा.)

प्रसूतीपूर्व भेटी

	१	२	३	४	५
तारीख					
गर्भापाताचा कसाबपी (काठबंदे)					
बजन (किलो)					
नाडीचे ठोके					
रक्तदाब					
फिकटपणा					
पांखावर सूज					
काबीळ					
अन्य लक्षणे					

पोटाची तपासणी

गर्भापाताची उंची आठवडे/सें.मी. मध्ये	१	२	३	४	५
गर्भाची स्थिती (Presentation)					
गर्भाच्या हालचाली	सामान्य/मर्यादी/नहीन	सामान्य/मर्यादी/नहीन	सामान्य/मर्यादी/नहीन	सामान्य/मर्यादी/नहीन	सामान्य/मर्यादी/नहीन
गर्भाच्या हृदयाची स्पंदने प्रति मिनिट					
सोपी मार्गातून (PV) तपासणी केली असल्यास					

आवश्यक तपासण्या

ट्रिग्लोसेरिन (ग्राम)					
मृदातील अल्ब्युमिन					
मृदातील शर्करा					
एच.आय.व्ही. चाचणी					
सिफिलिस					
अल्ट्रासोनोग्राफी (रोप/नाडी)					
गर्भापातातील मधुमेह (Gestational Diabetes Mellitus)					

रक्तगट (Rh) तारीख

ऐच्छिक तपासण्या

१. थायरॉईड-टिझास्ट्रॉनिक हार्मोन (TSH)		तारीख	
२. एचबीएसएच (Hbs Ag)		तारीख	
३. रक्त-शर्करा		तारीख	
४. अन्य		तारीख	

वर महिन्याला ग्राम आरोग्य स्वच्छता आणि पोषण दिनामध्ये सहभागी व्हा

एएनएम

- तपासण्या करणे, माहितीची नोंद करणे.
- प्रसूतीसंबंधी गुंतागुंत: **गर्भपाताचा पूर्वइतिहास असल्यास त्याची नोंद करणे**
- **तपासणी: गर्भवती महिलेची उंची नोंदविणे (जर उंची १४० सें.मी. पेक्षा कमी असेल तर गर्भवती महिलेला धोका असल्याचे मानले जाते)**
- पीएमएसएमएच्या अंतर्गत प्रसूतीपूर्व ५ व्या तपासणीची माहिती देणे आणि तिच्या तपशीलांची नोंद करणे.
- अत्यावश्यक तपासण्या: **एचआयव्ही स्क्रीनिंग, सिफिलिस, अल्ट्रासाउंड, मधुमेह (जीडीएम)** यांच्या तपशीलांची नोंद करणे.
- वैकल्पिक तपासण्या: **थायरॉईड - स्टिम्युलेटिंग हार्मोनच्या तपशीलांची नोंद करणे.**

आशा/अंगणवाडी सेविका

- गर्भवती महिलांनी प्रसूती पूर्व तपासण्यांसाठी (किमान ३ तपासण्या) नियमितपणे यावे यासाठी त्यांना प्रोत्साहन देणे.
- आगामी ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण दिन, पीएमएसएमएच्या अंतर्गत झालेल्या प्रसूतीपूर्व तपासण्यांचे तपशील देणे.

अजूनही ५ दशलक्ष महिला घरीच प्रसूत होतात, प्रसूतीदरम्यान प्रशिक्षित आरोग्य कर्मचारी यांची आवश्यकता असते?

तुम्हाला किंवा तुमच्या कुटुंबियांपैकी कोणालाही, गरोदर महिलेमध्ये खालीलपैकी गंभीर लक्षणे दिसली तर गरोदर महिलेला त्वरीत रुग्णालयात न्या

गर्भावस्थेत रक्तस्राव होणे
प्रसूतीदरम्यान वा नंतर अति प्रमाणात रक्तस्राव होणे

तीव्र रक्तस्राव व धाप लागत असेल (गंभीर प्रमाणातील अनिनिंबा) किंवा नसेल

गर्भावस्थेत वा प्रसूतीनंतर एका महिन्यात खून तय्ये

दोकेदखी, डोक्यापुढे अंधारी येणे, आकडी येणे व सर्व अंगावर सूज असणे

गर्भावस्थेचा कालावधी पूर्ण होण्यापूर्वी प्रसूतीवेदना/१२ तासांहून अधिक काळ प्रसूतीवेदना/गर्भाची हालचाल मंदावणे

प्रसूतीवेदना न होता गर्भजल पिसावी फुटणे/गर्भावस्थेचा कालावधी पूर्ण होण्यापूर्वी प्रसूतीवेदना किंवा आठवडे पेशा करणे

संस्थेत वाळेतपणासाठी खात्री करा

आरोग्य/एनएमए/अंगणवाडी सेविकेशी संपर्क साधा

जन्मी सुरक्षा योजनेअंतर्गत नोंदणी करा/पंतप्रधान मातृ वंदना योजने अंतर्गत नोंदणी करा (लागू असल्यास)

जन्मी सुरक्षा योजनेचे (JSY) लाभ घ्या

रुग्णालयाची निवड आधीच करून घ्या

वाहतुकीच्या साधनाची व्यवस्था आधीच करून घ्या

प्रसूतीनंतर ४८ तास आरोग्यसेव्येत राहा

घरी प्रसूत होणार असल्यास तयारी करा*

* आरोग्य सेविकेची प्रशिक्षित व्यक्तीच्या देखरेखीखाली आरोग्य केंद्र प्रसूती होणे उचित आहे. खालीलप्रमाणे तयारी करा

आरोग्य सेविकेद्वारे सुरक्षित प्रसूती

कुटुंबियांकडून काळजी व आघाराची हमी

आपत्कालीन स्थिती उद्भवल्यास प्रसूतीपश्चात

रुग्णालयात जाण्यासाठी वाहतुकीची व्यवस्था करा, टोल फ्री क्रमांक १०२/१०८ वा वापर करा.

प्रसूत झाल्यावर १ तासाच्या आत स्तनपान देण्यास सुरुवात करा.

कुटुंब नियोजनासाठी संपुषेदन

लवकरात लवकर स्तनपान दिल्यामुळे दीर्घकाळापर्यंत स्तनपान देण्यास मदत होते जेणेकरून मातेला ६ महिन्यांपर्यंत केवळ स्तनपान देणे शक्य होते

एएनएम

- गर्भावस्थेतील धोक्याची लक्षणे आणि त्यानुसार करण्याजोग्या योग्य कृती याविषयी गर्भवती महिला/कुटुंबियांचे समुपदेशन करणे.
- **धोक्याच्या लक्षणांमध्ये पुढील गोष्टींचा समावेश आहे: गर्भावस्थेचा कालावधी पूर्ण होण्याआधी झालेल्या प्रसूती वेदना (३७ आठवड्यांपेक्षा कमी अवधी), शिशुची हालचाल मंदावणे.**
- **जेएसवाय/पीएमएमव्हीवायच्या (नव्याने समाविष्ट केले आहे) अंतर्गत नोंदणी** करण्यासाठी लाभार्थीला सल्ला देणे.
- **प्रसूती आरोग्य संस्थेमध्ये व्हावी याबाबत सल्ला देणे.**
- घरी प्रसूती होणार असल्यास कोणती तयारी करावी हे समजावून सांगणे: ६ प्रकारच्या स्वच्छता राखल्या जातील हे सुनिश्चित करणे.
- पहिले ६ महिने निव्वळ स्तनपान आणि कुटुंब नियोजनाचे पर्याय (एमसीपी कार्डचे पृष्ठ २६ वापरावे) याविषयी प्रसूतीपश्चात महिलेला व कुटुंबियांना सल्ला देणे.

अजूनही ५ दशलक्ष महिला घरीच प्रसूत होतात, प्रसूतीदरम्यान प्रशिक्षित आरोग्य कर्मचारी यांची आवश्यकता असते!

तुम्हाला किंवा तुमच्या कुटुंबियांपैकी कोणालाही, गर्भदर महिलेमध्ये खालीलपैकी गंभीर लक्षणे दिसली तर गर्भदर महिलेला त्वरीत रुग्णालयात न्या

गर्भावस्थेत रक्तस्राव होणे प्रसूतीदरम्यान वा नंतर अति प्रमाणात रक्तस्राव होणे

तीव्र रक्तस्राव व घाब लागत असेल (गंभीर प्रमाणातील अनिमिषा) किंवा नसेल

गर्भावस्थेत वा प्रसूतीनंतर दका महिन्यात खुर तय्येणे

दोकेदुखी, डोळ्यापुढे अंधारी येणे, आकडी येणे व सर्व अंगावर लुब असणे

गर्भावस्थेचा कालावधी पूर्ण होण्यापूर्वी प्रसूतीवेदना/१२ तासांहून अधिक काळ प्रसूतीवेदना/ गर्भाची हालचाली मंदपणे

प्रसूतीवेदना न होता गर्भजल पिसाची फुटणे/गर्भावस्थेचा कालावधी पूर्ण होण्यापूर्वी प्रसूतीवेदना देणे आटवते येणे कमी

संस्थित बाळंतपणासाठी खात्री करा

आरोग्य/एनएम/अंगणवाडी सेविकेची संपर्क साधा

जननी सुरक्षा योजनेअंतर्गत नोंदणी करा/ पंतप्रधान मातृ वंदना योजने अंतर्गत नोंदणी करा (लागू असल्यास)

जननी सुरक्षा योजनेचे (JSY) लाभ घ्या

रुग्णालयाची निवड आधीच करून घ्या

वाहतुकीच्या साधनाची व्यवस्था आधीच करून घ्या

प्रसूतीनंतर ४८ तास आरोग्यसंस्थेत राहा

घरी प्रसूत होणार असल्यास तयारी करा *

* आरोग्य सेविकेच्या प्रशिक्षित व्यक्तीच्या देखरेखीखाली आरोग्य केंद्रात प्रसूती होणे उत्तम आहे. अशा सुचना घ्यात राहा

आरोग्य सेविकेद्वारे सुरक्षित प्रसूती

- ✓ स्वच्छ हात
- ✓ स्वच्छ जागा आणि परिसर
- ✓ निर्जंतुक प्लेड
- ✓ ताळ बांधण्यासाठी निर्जंतुक तोंड
- ✓ नवजात शिशूसाठी स्वच्छ कपडे
- ✓ स्वच्छ गुब्बारा आणि योनी यानधील जागा

कुटुंबियांकडून काळजी व आधाराची हमी

आपत्कालीन स्थिती उद्भवल्यास प्रसूतीपश्चात

रुग्णालयात जाण्यासाठी वाहतुकीची व्यवस्था करा, टोल फ्री क्रमांक १०२/१०८ चा वापर करा.

प्रसूत झाल्यावर १ तासाच्या आत स्तनपान देण्यास सुरुवात करा.

कुटुंब नियोजनासाठी समुपदेशन

सवकरात सवकर स्तनपान दिल्यामुळे दीर्घकाळापर्यंत स्तनपान देण्यास मदत होते जेणेकरून मातेला ६ महिन्यांपर्यंत केवळ स्तनपान देणे शक्य होते

आशा/अंगणवाडी सेविका

- गर्भावस्थेतील धोक्याची लक्षणे आणि त्यानुसार करण्याजोग्या योग्य कृती याविषयी गर्भवती महिला/कुटुंबियांचे समुपदेशन करणे.
- जेएसवाय/पीएमएमव्हीवायच्या (नव्याने समाविष्ट केले आहे) अंतर्गत नोंदणी करण्यासाठी लाभार्थीला सल्ला देणे.
- पहिले ६ महिने निव्वळ स्तनपान (एमसीपी कार्डचे पृष्ठ १० वापरावे) याविषयी प्रसूतीपश्चात महिलेला व कुटुंबियांना सल्ला देणे.
- कुटुंब नियोजनाच्या पर्यायांबाबत सल्ला देणे (एमसीपी कार्डचे पृष्ठ २६ वापरावे).

केवळ ४२% बालकांना जन्मानंतर १ तासाच्या आत स्तनपान दिले जाते.*

प्रसूतीपश्चात काळजी

प्रसूतीची तारीख

प्रसूतीचे ठिकाण आरोग्य संस्था

प्रसूतीचा प्रकार सागान् साहाय्याने सिझेरियन

मरी प्रशिक्षित व्यक्तीकडून (SBA) अन्य

जिवंत जन्म उपजत मृत्यू

कालावधी पूर्ण झाल्यावर प्रसूती/कालावधी पूर्ण होण्याआधी प्रसूती/अर्धपान _____

आरोग्य संस्थेत प्रसूती झाली असल्यास, प्रसूतीनंतरच्या मुक्तत्वाचा कालावधी _____

गुंतागुंत, झाली असल्यास (तपशील द्या) _____

शिशूचे लिंग पुरुष स्त्री * शिशूचे वजन कि. ग्रॅ.

जन्मल्यावर लगेच रडले होय नाही

जन्मल्यावर १ तासाच्या आत निव्वळ स्तनपान देणे सुरू केले होय नाही

* 'के' जीवनसत्त्व देणे (Int. Vit. K) होय नाही

प्रसूतीनंतर किमान ६ महिने दररोज लोह फॉलिक ॲसिडची १ गोळी घेणे
प्रसूतीनंतर किमान ६ महिने दररोज कॅल्शियमच्या २ गोळ्या घेणे

प्रसूतीनंतरची काळजी

	१सा दिवस	३रा दिवस	७वा दिवस	१२ वा दिवस
तक्रारी				
फिकटपणा				
नाडीचे ठोके				
रक्तदाब				
शरीराचे तापमान				
स्तन (मऊ/कडक)				
स्तनाप (मिठ पडलेली/शामान्य)				
गर्भाशयाची रुज (आडे/नाही)				
रक्तदाब योनी मार्गातून (अधिक प्रमाणात/शामान्य)				
सुनिकारबास (मिरोगी/कुणीसुक्त)				
दुर्मिष्टिचटोमोडेद (मिरोगी/संक्रामित)				
कुटुंब नियोजनासाठी सुपरपेडन (होय/नाही)				
हूनर अन्य समस्या आणि तक्रारी सल्ला घेण्याची आवश्यकता (होय/नाही)				

बाळाचे वजन २ किलोग्रॅमपेक्षा कमी असल्यास सतत स्तनपान देण्यासाठी व कांगारू मदर केअरसाठी आरोग्य सेविकेची संपर्क साधून मदत घ्या.

स्तनपान घालण्याची काळजी

	१सा दिवस	३रा दिवस	७वा दिवस	१२ वा दिवस
वजन				
लवचीला झाले				
शोचाला झाले				
अनिवार				
उलटी				
आकळी घेणे				
शाल्यास (चिंगली/सिल)				
सूक्ष्म आकळी (सामान्य/असामान्य/असामान्यकारक)				
धारोच्छ्वास (बेगाने/शामान्य)				
छाती आत ओढलेली (होय/नाही)				
शरीराचे तापमान				
कायबळ				
नाळ				

* जर बाळाचे वजन २.५ किलो पेक्षा कमी असेल तर अतिरिक्त ३ भेटी १४, २१ व २८ व्या दिवशी घ्याव्यात. स्तनपान काळ ३ महिन्यांचे, ६ महिन्यांचे, ९ महिन्यांचे, १२ महिन्यांचे व १५ महिन्यांचे झाल्यावर भेटी घ्याव्यात.

एएनएम

- प्रसूती पश्चात काळजी अर्भकाची काळजी यासंदर्भातील सर्व तपशीलांची नोंद करणे.
- नोंद: प्रसूतीचे स्थळ: घरी- प्रशिक्षित आरोग्य कर्मचारी (एसबीए)/अन्य.
- नोंद: जिवंत जन्म/उपजत मृत्यू.
- जीवनसत्व 'के'चे इंजेक्शन दिले.
- लोह व फॉलिक ॲसिड आणि कॅल्शियमच्या गोळ्यांचे सेवन करण्याबाबत व त्याच्या मात्रेबाबत मातेचे समुपदेशन करणे.
- पालकांना / काळजीवाहकांना शिशूची अधिक काळजी घेण्याबाबत सल्ला देणे - जर शिशूचे वजन २ कि.ग्रॅ. पेक्षा कमी असल्यास कांगारू मदर केअर

आशा/अंगणवाडी सेविका

- लोह व फॉलिक ॲसिड गोळ्यांचे सेवन करण्याबाबत मातेचे समुपदेशन करणे.
- पालकांना / काळजीवाहकांना शिशूची अधिक काळजी घेण्याबाबत सल्ला देणे - जर शिशूचे वजन २ कि.ग्रॅ.पेक्षा कमी असल्यास कांगारू मदर केअर.

भारतातील ५ वर्षांच्या खालील न्यूमोनिया आणि अतिसारामुळे मृत्युमुखी पडलेल्या सर्व २३% बालकांना लक्षित करते

अतिसाराचा प्रतिबंध

केसल बनवण्यापूर्वी, बालकाला केसल भरणेपूर्वी, शौचाला जाऊन आल्यावर आणि बालकाचे शीशू साफ करताना हात साबुनाने स्वच्छ धुवावे.

पिण्याचे पाणी स्वच्छ असल्याची तसेच ते झाल्यावर अस्त्रलेल्या शोध्यावर सुविधित करावे. देवल्याची खात्री करून घ्या.

बालकाच्या अन्वयातूनही जल स्वच्छ असल्याची आणि बालकाचे हात वारंवार धुवतेले असल्याची खात्री करून घ्या.

नेहमी शौचासपास वारं करावा, उपयुक्त शौचाला बसू नये. बालकाच्या 'शी'ची योग्य किलेवळत लक्ष्याची सक्कल शासून घ्या.

अतिसारासाठी उपचार

१ लोट्ट शुद्ध पिण्याच्या पाण्यामध्ये ओ.आर.एस.चे १ पाकीट विरळा आणि प्रचरिधत विरळा घ्या.

मुलाक सुक झाल्यावर तसेच प्रत्येक मुलाक झाल्यावर बालकाला त्वरीत ओआरएसचे श्रावण घ्यावा.

१ पायाच्या पयच्या दुपार किंवा रात्री मुलाच्या बालकाला विरळातून एकदा असे १४ दिवस घ्या.

मुलाक होत असताना तसेच मुलाक झाल्यावर बालकाला पूरक आहार आणि स्तनपान देणे चालूच ठेवा.

न्यूमोनियाला प्रतिबंध

तिळाळ्यामध्ये बालकांना गरम सोबरी करुन घाला आणि त्यांना खिरीवर उभारुवा पायांनी फिरू देऊन नका.

नवजात शिशूला करुन न घालता उचडे देऊ नका, डोकें व काव सतत झालून ठेवा.

प्यार धार होऊ नये म्हणून स्वयंपाकासाठी एलसीपी (LPG) गॅस वापरा.

न्यूमोनियाची लक्षणे

शोकला चादर बांधणे

श्वसोच्छ्वास वेगाने होणे

श्वस घेताना छाती आत बांधणे

साव येणे

श्वसोच्छ्वासाचा वेग मोजून न्यूमोनिया झाला आहे का ते ओळखता येते

२ महिन्यात कमी वयाच्या बालकाच्या श्वसाचा वेग दर मिनिटाला ६० पेक्षा जास्त	२ महिने ते १ वर्षाच्या बालकाच्या श्वसाचा वेग दर मिनिटाला ५० पेक्षा जास्त	१ ते ५ वर्षांच्या बालकाच्या श्वसाचा वेग दर मिनिटाला ४० पेक्षा जास्त
--	--	---

अतिसार अथवा न्यूमोनियाची लक्षणे दिसून आली तर त्वरीत आशा अथवा आरोग्य सेविकेची संपर्क साधा

• अतिसाराबद्दल माहिती: प्रतिबंध आणि उपचार

• न्यूमोनियाबद्दल माहिती: ओळखणे आणि प्रतिबंध करणे

एएनएम	<p>अतिसाराकरीता:</p> <ul style="list-style-type: none"> शरीरातील पाण्याची पातळी कमी झाली असेल किंवा काहीशी कमी झाली असेल तर जलसंजीवनी आणि झिंक देऊन उपचार करणे. शरीरातील पाण्याची पातळी तीव्रतेने कमी झालेल्या बालकांना मोठ्या आरोग्य संस्थेकडे संदर्भित करणे. 	<p>न्यूमोनियाकरीता:</p> <ul style="list-style-type: none"> वेळेवर संदर्भित करण्याचे महत्त्व समजावून सांगणे. न्यूमोनियासाठी योग्य उपचार उपलब्ध करून देणे. गंभीर लक्षणे असलेल्या बालकांना मोठ्या आरोग्य संस्थेकडे संदर्भित करणे.
-------	---	--

आशा	<ul style="list-style-type: none"> सामुदायिक पातळीवर प्रतिबंध तसेच बाधिताचे योग्य व्यवस्थापन व्हावे यासाठी गृहभेटींद्वारे जनजागृती करणे. जलसंजीवनी देण्यात आली आहे का याचा आढावा घेण्यासाठी एचबीवायसी विभागाचा वापर करणे. अतिसारासाठी झिंक उपलब्ध करून देणे. जलसंजीवनी योग्यरित्या कशी बनवावी, झिंक कसे द्यावे हे समजावून सांगणे. पालकाला बालकाचे 'जलद श्वासोच्छ्वास' करणे समजेल हे सुनिश्चित करणे: <ul style="list-style-type: none"> २ महिन्यांपेक्षा लहान = ६०/मिनिट २ महिने ते १ वर्ष = ५०/मिनिट १ वर्ष ते ५ वर्ष = ४०/मिनिट वेळेवर संदर्भित करण्याचे सुनिश्चित करणे.
-----	---

2: Source: Global Burden of Disease Study 2013, published in lancet 2015

प्रारंभिक बालपणातील विकास (ECD) म्हणजे काय?

- प्रारंभिक बालपणातील विकासामध्ये (इसीडी) बालकाच्या अथवा बालिकेच्या शारीरिक, बौद्धिक, ज्ञानेंद्रियात्मक, सामाजिक आणि भावनिक विकासाचा समावेश आहे जो जन्मापासून वयाच्या आठव्या वर्षापर्यंत होतो.
- बालकाच्या मेंदूचा ८० टक्क्यांहून अधिक विकास वयाच्या तिसऱ्या वर्षापर्यंत होतो (विकासाचा महत्त्वाचा कालावधी).
- मेंदूचा सुयोग्य विकास होण्यासाठी बालकांना सुरुवातीच्या वर्षांत पोषक आहार, संरक्षण आणि उत्तेजन देणे गरजेचे असते.
- भरविणे, खेळणे, बोलणे, वाचून दाखविणे, आलिंगन देणे आणि त्यांच्याबरोबर गाणे या क्रियांद्वारे पालक / काळजीवाहक त्यांच्या बालकांच्या विकास आणि संगोपनामध्ये महत्त्वपूर्ण हातभार लावतात.
- तरीही असंख्य बालके त्यांच्या मेंदूचा विकास होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या 'खाणे, खेळणे, प्रेम करणे' या क्रियांपासून वंचित आहेत.
- प्रारंभिक बालपणातील विकासामध्ये पुढील गोष्टींचा समावेश आहे: **पोषक आहार आणि स्तनपानाच्या योग्य सवयी, संगोपनाच्या सकारात्मक पद्धती, विकास आणि वाढीचा आढावा आणि धोक्याचे संकेत लवकर ओळखणे - [चला, आता कार्डवरील या गोष्टी पाहू या.](#)**

पोषकआहार आणि स्तनपान: नवीन विभाग लवकर प्रारंभ करणे आणि निव्वळ स्तनपान देणे यांच्या तपशीलांसहित पृष्ठ १०

भारतामध्ये निव्वळ स्तनपान देण्याचे प्रमाण आजही ५५ टक्क्यांएवढे कमी आहे.^१

बालकांना स्तनपान देणे तसेच त्यांच्याबरोबर खेळणे आणि बोलणे यामुळे त्यांची शारीरिक आणि बौद्धिक वाढ व विकास होण्यास मदत होते

जन्म ते ६ महिने:
लवकर आणि केवळ स्तनपान

तुमच्या बालकाचे पोट छोटे आणि नाजूक असल्यामुळे त्याला केवळ मातेचे दूध पचवता येते. कधीकधी तुमचे बालक रडते कारण त्याला तुमच्या कुशीची ऊब हवी असते. तुमच्या बालकाला जवळ घ्या ज्यामुळे त्याला तुमच्या त्वचेचा स्पर्श होईल. स्तनपान देताना बालकाकडे बघून स्मितहास्य करा, त्याच्याशी बोला आणि त्याच्या डोळ्यात पाहा. मात्र स्तनपान देताना त्याला झोके देऊ नका.

जन्मानंतर लगेचच १ तासाच्या आत तुमच्या बालकाला स्तनपान देणे सुरु करा. त्यामुळे स्तनामध्ये दूध तयार होण्यास तसेच बालकाबरोबर भावनिक बंध तयार होण्यास मदत होते.

मातेचे पहिले चिकाचे दूध बालकाच्या शरीरात रोगप्रतिकारशक्ती निर्माण करते तसेच रोग आणि संसर्गापासून त्याचे रक्षण करते

तुमच्या बालकाच्या मागणीनुसार रात्रंदिवस त्याला स्तनपान दिले पाहिजे. वारंवार स्तनपान दिल्याने स्तनातील दुधाचे प्रमाण वाढते. बालकाला रात्री स्तनपान देण्यास विसरू नका.

मातेच्या दुधात सर्व प्रकारची पोषकद्रव्ये आणि पुरेसे पाणी असते. त्यामुळे पहिले ६ महिने तुमच्या बालकाला बाहेरचे अन्नपदार्थ अथवा द्रवपदार्थ देऊ नका. अगदी मध आणि पाणीदेखील देऊ नका. पहिले ६ महिने तुमच्या बालकाला केवळ मातेच्या दुधाची आवश्यकता असते.

तुमचे बालक आगारी असले तरी ६ महिन्यापेक्षा लहान बालकांना स्तनपान देणे चालूच ठेवा. ६ महिन्यांनंतर आगारी बालकाला स्तनपानाच्या बरोबरीने धोड्या प्रमाणात अन्नपदार्थ आणि अन्य द्रवपदार्थ द्या.

स्तनपानामुळे बालकाचा बौद्धिक विकास होतो

स्तनपानासंबंधी कोणतीही समस्या असल्यास तुमच्या क्षेत्रातील आरोग्य सेविका, आशा वा अंगणवाडी सेविकेशी सल्लामसलत करा

एएनएम	<ul style="list-style-type: none"> पहिल्यांदा गर्भवती राहिलेल्या तसेच अन्य गर्भवती मातांना निव्वळ स्तनपानास लवकर प्रारंभ करण्याचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी प्रसूतीपूर्व सर्व तपासण्यांचा उपयोग करून घेणे.
आशा	<ul style="list-style-type: none"> निव्वळ स्तनपानास लवकर प्रारंभ करण्याबाबत समुदेशन करण्यासाठी गृहभेटींचा उपयोग करून घेणे. काळजीवाहक निव्वळ स्तनपान देत आहेत का हे पाहण्यासाठी एचबीवायसी तक्त्याचा (पृष्ठ ८) वापर करणे.
अंगणवाडी सेविका	<ul style="list-style-type: none"> निव्वळ स्तनपानचे महत्त्व समजावून सांगणे.

पोषकआहार आणि स्तनपान: नवीन विभाग पूरक आहाराच्या तपशीलांसहित पृष्ठ ११

भारतामध्ये निव्वळ स्तनपान देण्याचे प्रमाण आजही ५५ टक्क्यांएवढे कमी आहे.†

बालकाशी बोला, स्मितहास्य करा आणि त्याने अन्नपदार्थांचे सेवन करण्यासाठी संयम बाळगून प्रोत्साहन द्या.

<p>२ वर्ष आणि त्यानंतरही मागणीनुसार स्तनपान देणे चालू ठेवा. ६ महिने पूर्ण झाल्यानंतर मऊ अन्नपदार्थां देण्याची सुरु करा</p> <p>६ महिने ते २ वर्ष :</p>	<p>६ महिने</p> <ul style="list-style-type: none"> स्तनपान देणे चालू ठेवा ६ महिने पूर्ण झाल्यावर बालकाला २-३ मोठे चमचे मऊ, कुस्करलेले अन्नपदार्थ दिवसातून २-३ वेळा भरवा एकावेळी एकच नवा पदार्थ घोट्ट्या प्रमाणात भरवा, जसे कुस्करलेल्या भाज्या, फळे, डाळ आणि घान्य हळूहळू पदार्थांचे प्रमाण वाढवा लोहाचे झॅन्क/सिरप पावा ज्यामुळे बालकाच्या शरीरातील लोहाचा साठा राखला जाईल तसेच त्याचा नैदानिक व शारीरिक विकास होईल 	<p>६-९ महिने</p> <ul style="list-style-type: none"> स्तनपान देणे चालू ठेवा कुस्करलेल्या पदार्थांना घट्टपणा वाढवा आणि दिवसातून ३-४ वेळा द्या दिवसातून २-३ वेळा जेवण द्या आणि १-२ वेळा नाहा द्या पदार्थांचे प्रमाण आणि वैविध्य वाढवा. एकावेळी एक नवा पदार्थ सुरू करा, जसे खिचडी, सापशी, इत्यादी बालकाच्या जेवणामध्ये कमीत कमी ४ प्रकारच्या अन्नपदार्थांचा समावेश करा, जसे १. घान्य, २.हिरव्या भाज्या आणि फळे, ३.तेल, ४. चोटलेली डाळ/भासे/अंडे (केवळ पूर्णपणे ठकडलेले) आठवड्यातून दोनदा लोहाचे झॅन्क/सिरप पावा ज्यामुळे बालकाच्या शरीरातील लोहाचा साठा राखला जाईल तसेच त्याचा नैदानिक व शारीरिक विकास होईल. 	<p>९-१२ महिने</p> <ul style="list-style-type: none"> स्तनपान देणे चालू ठेवा ९ महिने पूर्ण झाल्यावर दिवसातून ३-४ वेळा किमान अर्धी वाटी पदार्थ द्या जे चालून खाता येतील १२ महिने पूर्ण झाल्यावर दिवसातून ३-४ वेळा ३/४ ते १ वाटी कुटुंबासाठी बनवण्यात आलेल्या जेवणातील पदार्थ तसेच १-२ वेळा नाहा द्या बालकाला त्याचा अंगठा व बोटे चापरून उचलता येतील असे बारीक फिरलेले पदार्थ द्या. बालकाला स्वतःच्या हातांनी खाण्याची अनुमती द्या जरी त्याने जेवण बरबटून ठेवले तरी चालेल. बालकाची दृष्टी सुपरवाची पासाठी त्वाला 'अ' जीवनसत्वाचे सिरप द्या आठवड्यातून दोनदा लोहाचे झॅन्क/सिरप पावा ज्यामुळे बालकाच्या शरीरातील लोहाचा साठा राखला जाईल तसेच त्याचा नैदानिक व शारीरिक विकास होईल 	<p>सामान्य सूचना:</p> <ul style="list-style-type: none"> जेवण बनवण्यापूर्वी आणि बालकाला भरवण्यापूर्वी हात साबण आणि पाण्याने स्वच्छ धुवा जेवणामध्ये अंडी असतील तर ती पूर्णपणे उकडली असल्याची खात्री करून घ्या कच्ची फळे व भाज्या शिजवण्यापूर्वी वाहत्या पाण्यामध्ये व्यवस्थित धुवा जेवण व्यवस्थित शिजवा, स्वच्छ पाण्याचा वापर करा, बालकाच्या बाबीतील उरलेले अन्न त्याला पुन्हा खाण्यास देऊ नका. जेवणामध्ये केवळ आयोडिनयुक्त मिठाचा वापर करा, आयोडिनमुळे बालकाचा नैदानिक विकास होतो आठवड्यातून दोनदा लोहाचे झॅन्क/सिरप पावा ज्यामुळे बालकाच्या शरीरातील लोहाचा साठा राखला जाईल तसेच त्याचा नैदानिक व शारीरिक विकास होईल
एएनएम	<ul style="list-style-type: none"> पालक / काळजीवाहकांना पूरक आहाराबाबतच्या मार्गदर्शक सूचना समजावून सांगणे आणि सामान्य सूचनांबाबत सल्ला देणे 			
आशा	<ul style="list-style-type: none"> पूरक आहाराबाबत समुदेशन करण्यासाठी गृहभेटींचा उपयोग करून घेणे. पालक / काळजीवाहक पूरक आहार व सामान्य सूचनांचे पालन करत आहेत का हे पाहण्यासाठी एचबीवायसी तक्त्याचा (पृष्ठ ८) वापर करणे. 			
अंगणवाडी सेविका	<ul style="list-style-type: none"> पूरक आहाराचे महत्व समजावून सांगणे. पूरक आहाराच्या पद्धतीचे प्रात्यक्षिक दाखविण्यासाठी ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण दिनाचा उपयोग करणे. बालकाचे वजन व उंची मोजण्यासाठी (पृष्ठ २८-३१) त्याची नोंद करण्यासाठी, घरी घेऊन जाण्यासाठीचा शिधा पुरविण्यासाठी आणि पालक/काळजीवाहकाच्या स्तनपान देण्याच्या सवयींचा आढावा घेण्यासाठी ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण दिनाचा उपयोग करणे. 			

महत्त्वाचे टप्पे आणि संगोपनाच्या सूचना: नवीन विभाग पृष्ठ १२, १४, १६, १८, २०, २२, २४

संगोपनाच्या सूचना

हलक्या हलाने मारणे करा
 तसेच बालकाचे हात-पाय तापून
 लाना हलका व्यायाम करा
 बालकाचे वेळ वेळ बालकाला
 प्रोत्साहन करा

हलक्या हलाने मारणे करा
 तसेच बालकाचे हात-पाय तापून
 लाना हलका व्यायाम करा
 बालकाचे वेळ वेळ बालकाला
 प्रोत्साहन करा

मनाचा चेहरा ओळखण्याची सुरुवात
 परिचित वस्तू पहिल्याच स्थानावर काणे
 ओळखता येईल किड्याने

अंमल झाल्यावर
 रोजी हात व
 पाय हलक्याने
 रगत मोकळे आणि
 सैल सोडावे

अंगाअंगणवाडी सेविकांनी कृपया बालकाच्या वयानुसार लवणगी करून कार्डवर अशा खूण करणे

२-३ महिन्यांपर्यंत

वयोगटानुसार महत्त्वाचे टप्पे आणि संगोपनाच्या सूचना:

- २-३ महिन्यापासून
- ४-६ महिन्यापासून
- ७-९ महिन्यापासून
- १०-१२ महिन्यापासून
- १८ महिन्यापासून
- २४ महिन्यापासून
- ३ वर्षापासून

पालकांची प्रत्यक्ष कृती आवश्यक आहे: वयानुरूप वाढ दर्शविण्यासाठी कार्डवर खूण करण्याची आवश्यकता

एएनएम	<ul style="list-style-type: none"> महत्त्वाच्या टप्प्यांचा मागोवा घेणे आणि संगोपनाच्या सूचनांचे पालन करणे यांचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी काळजीवाहकांचे समुपदेशन करणे.
आशा	<ul style="list-style-type: none"> काळजीवाहकांना पुढील बाबतीत सल्ला देणे: निर्धारित वयात बहुतांश बालकांनी ओलांडलेले वयानुरूप महत्त्वाचे टप्पे. बालकांचे सुयोग्य संगोपन सुनिश्चित करण्यासाठी काळजीवाहकांनी पालन करावयाच्या संगोपनाच्या सूचना समजावून सांगणे. महत्त्वाच्या टप्प्यांचे निरीक्षण व ते चिन्हांकित करण्यामधील पालकांची भूमिका समजावून सांगणे. पालकांनी दिलेल्या माहितीच्या आधारे बालकाची वाढ महत्त्वाच्या टप्प्यांनुसार होत असल्याची पडताळणी करणे.
अंगणवाडी सेविका	<ul style="list-style-type: none"> काळजीवाहकांना पुढील बाबतीत सल्ला देणे: वयानुरूप महत्त्वाचे टप्पे (जे बहुतांश बालके ओलांडतात). वाढीला उत्तेजन देण्यासाठी संगोपनाच्या सूचना समजावून सांगणे. महत्त्वाच्या टप्प्यांचे निरीक्षण व ते चिन्हांकित करण्यामधील पालकांची भूमिका समजावून सांगणे. पालकांनी दिलेल्या माहितीच्या आधारे बालकाची वाढ महत्त्वाच्या टप्प्यांनुसार होत असल्याची पडताळणी करणे.

धोक्याचे संकेत: नवीन विभाग पृष्ठ १३, १५, १७, १९, २१, २३, २५

दरवर्षी १,५०,००० पेक्षा अधिक नवजात शिशुंमध्ये जन्मतः व्यंग दिसून येतात.^१

“धोक्याचे” संकेत – खालीलपैकी कोणतीही बाब आढळून आल्यास आरोग्य सेविका/आशा/आरोग्यकर्मचाऱ्यांशी त्वरीत संपर्क साधा

६ व्या महिन्यात	<p>दोक्याचा कोल सांभाळता न येणे</p>	<p>आधार दिल्यावरही ताठ बसता न येणे</p>	<p>बसून बसत असतरी त्या पकडू न शकणे</p>
	<p>“आ”, “ई”, “ऊ” यासारखे विविध प्रकारचे आवाज न करणे</p>	<p>हलक्याचा बसून पाहताही त्याच्या डिवेने डोकें न दोळे न बळगणे</p>	<p>पोटावर झोपवल्यावर डोकें चर करत न येणे</p>

वयानुसार दिसणारे धोक्याचे संकेत:

• २-३ महिन्यात	• ७-९ महिन्यात	• १८ महिन्यात
• ४-६ महिन्यात	• १०-१२ महिन्यात	• २४ महिन्यात
		• ३ वर्षात

एनएम	<ul style="list-style-type: none"> पालकांना / काळजीवाहकांना त्यांच्या बालकाच्या वयानुरूप दिसून येणारी धोक्याची लक्षणे समजावून सांगणे. जर पालकांना कोणतीही धोक्याची लक्षणे दिसून आली तर त्यांनी नजीकच्या आरोग्य सेवा देणाऱ्या व्यक्तीशी संपर्क करणे अत्यावश्यक असल्याची जाणीव त्यांना आहे हे सुनिश्चित करणे.
आशा	<ul style="list-style-type: none"> पालकांना / काळजीवाहकांना त्यांच्या बालकाच्या वयानुरूप दिसून येणारी धोक्याची लक्षणे समजावून सांगणे. विकास होण्यास लागणारा विलंब तपासण्यासाठी तसेच बालकाला संदर्भित करण्यासाठी गृहभेटींचा (एचबीवायसी विभाग) वापर करणे.
अंगणवाडी सेविका	<ul style="list-style-type: none"> पालकांना / काळजीवाहकांना त्यांच्या बालकाच्या वयानुरूप दिसून येणारी धोक्याची लक्षणे समजावून सांगण्यासाठी ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण दिनाचा वापर करणे. राष्ट्रीय स्वास्थ्य बाल कार्यक्रमांतर्गत डिस्ट्रिक्ट अर्ली इंटरव्हेन्शन सेंटरमध्ये (डीइआयसी) / नजीकच्या आरोग्य संस्थेत संदर्भित करण्यासाठी काळजीवाहकांना मदत करणे.

कुटुंब नियोजन: नवीन विभाग पृष्ठ २६

निरोगी आणि जबाबदार पालकत्वाला प्रोत्साहन देण्याचे उद्दिष्ट. सध्या कुटुंब नियोजनाची कोणतीही उपलब्ध साधने वापरणाऱ्या विवाहित महिलांची टक्केवारी ५४% एवढी कमी आहे.१

दोन बालकांमध्ये ३ वर्षांचे अंतर राखणे हे माता आणि बालक दोघांच्याही आरोग्याच्या दृष्टीने लाभदायक असते. योग्य अंतर राखण्यासाठी तुम्ही कुटुंब नियोजनाच्या कार्यक्रमाच्या अंतर्गत दिलेल्या विविध पर्यायांपैकी कोणताही पर्याय निवडू शकतात. उदाहरणार्थ

जर तुमचे कुटुंब पूर्ण झाले असेल तर तुम्ही/तुमचे पती कुटुंब नियोजनाच्या कायमस्वरूपी पद्धतीची निवड करू शकता

गर्भनिरोधक इंजेक्शन
(अंतरा कार्यक्रम)

आययुसीडी ३८०A
(२० वर्षांपर्यंत प्रभावी)

आययुसीडी ३७५
(५ वर्षांपर्यंत प्रभावी)

आययुसीडी खालीलप्रकारे वापरता येऊ शकते:

- इंटरव्हल आय.यु.सी.डी. : प्रसूतीनंतर ६ आठवड्यांनी
- प्रसूतीपश्चात आय.यु.सी.डी. : प्रसूतीनंतर ४८ तासांच्या आत

- माला ह्वे - गर्भनिरोधक गोळ्या

- छाया - सेटोरोमेन

- केवळ प्रोजेस्टेरोनयुक्त गोळ्या

निरोध - कंडोम

महिला नसबंदी

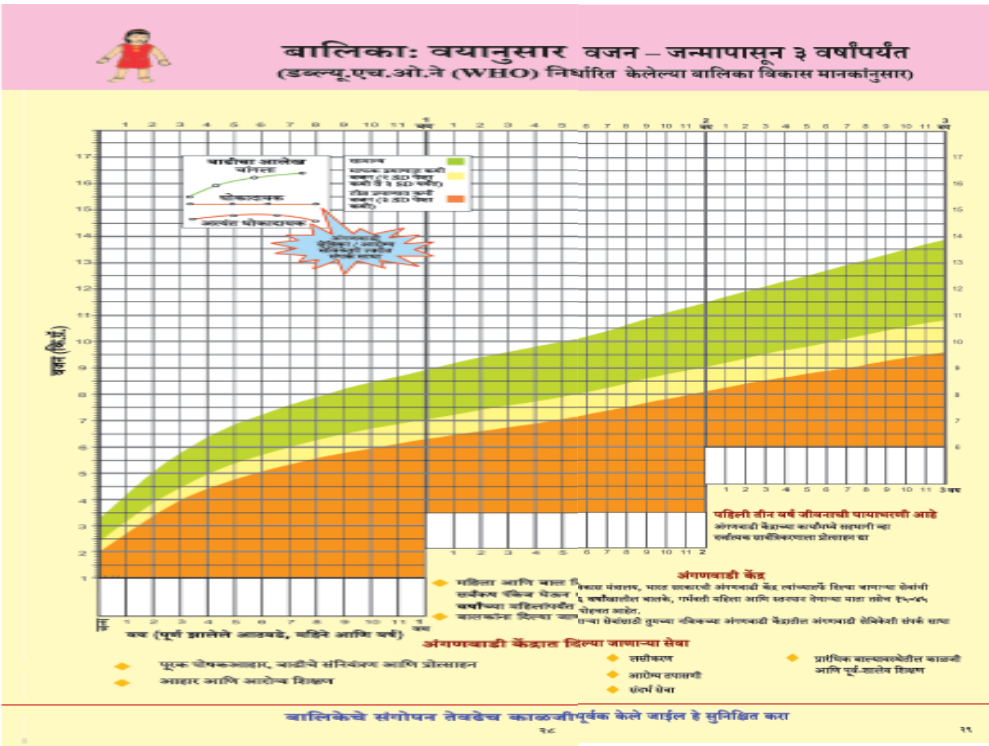
पुरुष नसबंदी

एएनएम	<ul style="list-style-type: none"> दोन गर्भधारणेत योग्य अंतर राखण्यासाठी कुटुंब नियोजनाच्या कायमस्वरूपी व तात्पुरत्या पद्धतींबाबत माहिती देणे. पालकांना/काळजीवाहकांना कुटुंब नियोजनाच्या इच्छित पद्धतीची सेवा पुरविणे
आशा	<ul style="list-style-type: none"> दोन गर्भधारणेत योग्य अंतर राखण्यासाठी कुटुंब नियोजनाच्या कायमस्वरूपी व तात्पुरत्या पद्धतींबाबत माहिती देणे. दोन गर्भधारणेत योग्य अंतर राखण्यासाठी पालकांना/काळजीवाहकांना तात्पुरत्या पद्धतींची सेवा पुरविणे.
अंगणवाडी सेविका	<ul style="list-style-type: none"> मातांबरोबर कुटुंब नियोजनाच्या विविध पद्धतींची चर्चा करण्यासाठी ग्राम आरोग्य स्वच्छता पोषण दिन व अंगणवाडी केंद्राचा वापर करणे.

- तात्पुरत्या पद्धती:**
  - गर्भ निरोधक इंजेक्शन (अंतरा कार्यक्रम)
  - तांबी
  - तांडावाटे घ्यावयाच्या गर्भ निरोधक गोळ्या
  - कंडोम (निरोध)
- कायमस्वरूपी पद्धती:**
  - पुरुष आणि महिला नसबंदी शस्त्रक्रिया - व्हॅसेक्टॉमी आणि ट्यूबक्टॉमी

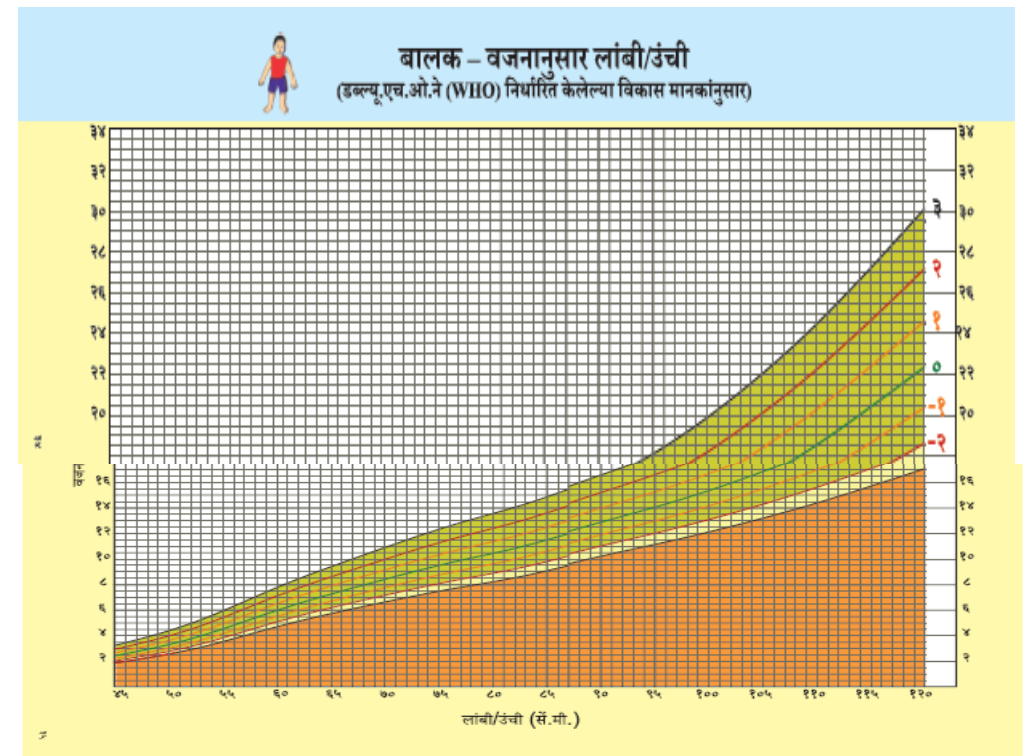
¹Source: NFHS-4

५ वर्षाखालील बालकांमधील लुकडेपणाचे आणि बुटकेपणाचे प्रमाण अनुक्रमे २१% आणि ३८% एवढे अधिक आहे.†

†Source: NFHS-4

<p>एएनएम/आशा</p>	<ul style="list-style-type: none"> सुयोग्य वाढ आणि पोषक आहाराच्या सवयी याबाबतीत पालकांना / काळजीवाहक आणि कुटुंबांचे समुपदेशन करणे. अंगणवाडी केंद्रात मिळत असलेल्या सेवा तसेच वजनाचे संनियंत्रण करण्यासाठी बालकाला आरोग्य केंद्रात नियमितपणे घेऊन येण्याचे महत्त्व याबाबत समुपदेशन करणे.
<p>अंगणवाडी सेविका</p>	<ul style="list-style-type: none"> ३ वर्षाखालील बालकांचे उंचीनुसार वजन आणि वयानुसार वजन यांची नोंद करणे आणि पालकांना / काळजीवाहकांना त्याबाबत सल्ला देणे. पोषक आहाराच्या सुयोग्य सवयीबाबत समुपदेशन करणे. अंगणवाडी केंद्रात मिळत असलेल्या सेवा तसेच वजनाचे संनियंत्रण करण्यासाठी बालकाला आरोग्य केंद्रात नियमितपणे घेऊन येण्याचे महत्त्व याबाबत समुपदेशन करणे.

जन्म	१ 1/2 महिने		२ 1/2 महिने		३ 1/2 महिने		१ महिने	
कमराची	पुढील लसीकरणाची तारीख		पुढील लसीकरणाची तारीख		पुढील लसीकरणाची तारीख		पुढील लसीकरणाची तारीख	
सारीकरणाची तारीख (mm/dd/yyyy)	सारीकरणाची तारीख (mm/dd/yyyy)		सारीकरणाची तारीख (mm/dd/yyyy)		सारीकरणाची तारीख (mm/dd/yyyy)		सारीकरणाची तारीख (mm/dd/yyyy)	
OPV-0	OPV-1	OPV-2	OPV-3	MR-1	JE-1	VH A-1	PCV-1	IPV-1
Hep-B	Penta-1	Penta-2	Penta-3	JE-2	VH A-2	PCV-2	IPV-2	
BCG	Rota-1	Rota-2	Rota-3	PCV-Booster				

- समाविष्ट केलेल्या नवीन लसी: **आयपीव्ही** (इनअॅक्टिव्हेटेड पोलिओ व्हॅक्सिन), **पेंटा** (पेंटाव्हॅलेंट व्हॅक्सिन), **पीसीव्ही** (न्यूमोकोकल काँज्युगेट व्हॅक्सिन), **रोटा** (रोटाव्हायरस व्हॅक्सिन), **एमआर** (मिझल्स रुबेला), **जेई** (जॅपनीज इन्सिफिलायटिस).
- भविष्यात नवीन लसी समाविष्ट करण्यासाठी संधी आहे.
- अभिनेंदनात्मक संदेश पाठवून पालकांना / काळजीवाहकांना प्रोत्साहन देणे.

४ महत्वाचे संदेश

वय	संदेश	तारीख
VH A-3	२ वर्ष	/ /
VH A-4	२,५ वर्ष	/ /
VH A-5	३ वर्ष	/ /
VH A-6	३,५ वर्ष	/ /
VH A-7	४ वर्ष	/ /
VH A-8	४,५ वर्ष	/ /
VH A-9	५ वर्ष	/ /

चुकलेल्या लसीचा पाठपुरावा

लसीकरण न झालेल्या लसीचे तारीख	लसीकरण न झालेल्या लसीचा तारीख	लसीकरण झालेले न झालेले तारीख	लसीकरण झालेले न झालेले तारीख	लसीकरण झालेले न झालेले तारीख

अभिनेंदन। तुमच्या बालकांना लसीकरण करून घ्यावे।
अधिकृत सर्व लसी देण्यात आल्या आहेत।

१२-२३ महिने वयोगटातील बालकांच्या संपूर्ण लसीकरणाची व्याप्ती ६२ टक्के एवढी कमी आहे!

एएनएम	<ul style="list-style-type: none"> बालकाच्या वयानुसार त्याचे लसीकरण करणे, कार्डवर नोंद करणे. ४ महत्वाच्या संदेशांबाबत समुपदेशन करणे पुढील सत्रात अनुपालन होणे सुनिश्चित करण्यासाठी मिस्ड डोस ट्रॅकिंग सेक्शन (चुकलेल्या लसीच्या डोससाठी) भरणे. ४ महत्वाच्या संदेशांबाबत समुपदेशन करणे.
आशा/ अंगणवाडी सेवा	<ul style="list-style-type: none"> पालक/काळजीवाहक नियमित लसीकरणाच्या सत्रांना येतील तसेच प्रत्येक सत्राला येताना सोबत एमसीपी कार्ड आणतील हे सुनिश्चित करणे. ४ महत्वाच्या संदेशांबाबत समुपदेशन करणे.

लसीकरणबाबत महत्त्वपूर्ण बाबी

लसीचे नाव	जन्मतः १ १/५ बहिने	२ १/५ बहिने	३ १/५ बहिने	५ बहिने	१५ ते २४ बहिने
BCG शुष्कतणूकृत बचाव करते	✓				
Hep-B सुतळा वेतणूकृत बचाव करते	✓				
OPV पोलियोव्हायरस बचाव करते	✓	✓	✓	✓	✓
IPV पोलियोव्हायरस बचाव करते		✓	✓		
Pentavalent डंभाखोकरल, पदसर्प, पदसर्प, बावीळ व आणि विविध प्रकारच्या पदसर्पांची संलग्नता आजारवासात बचाव करते		✓	✓		
PCV न्यूमोनियाव्हायरस बचाव करते		✓	✓	✓	✓
Rota (RVV) अतिसाराव्हायरस बचाव करते		✓	✓		
MR Vaccine गंज, खेराव्हायरस बचाव करते				✓	✓
JE Vaccine पेंडुलाव्हायरस बचाव करते				✓	✓
DPT डंभाखोकरल, पदसर्प आणि पदसर्पाव्हायरस बचाव करते					✓

नियमित लसीकरणाची स्थळप्रत

कुटुंबाचा परिचय
 बातकाचे नाव _____
 बातकाची जन्मतारीख ____/____/____
 बहिताचे नाव _____
 आईचे नाव _____
 पालकांना नोंदविलेला क्रमांक _____
 पत्ता _____
 एमसीटीएल/आरसीएच क्र. _____
 आरोग्य सेवेवेली स्वाक्षरी _____
 =

आशा प्रोत्साहन रकमेचा पाठपुरावा पूर्ण लसीकरण (AIC)
 पूर्ण झाल्याची तारीख ____/____/____
 प्रोत्साहन रक्कम मिळाली? होय नाही
 मिळाली असल्यास, मिळाल्याची तारीख ____/____/____
 संपूर्ण लसीकरण (CIC)
 पूर्ण झाल्याची तारीख ____/____/____
 प्रोत्साहन रक्कम मिळाली? होय नाही
 मिळाली असल्यास, मिळाल्याची तारीख ____/____/____
 टिपणी _____
 _____
 _____
 _____

- काळजीवाहकांना प्रत्येक लसीचे फायदे समजले आहेत हे सुनिश्चित करण्यासाठी लसीकरणबाबत महत्त्वपूर्ण बाबीसंबंधातील विभागाचा समावेश करण्यात आला आहे.
- कोणत्याही संबंधित माहितीची नोंद करण्यासाठी अतिरिक्त माहिती विभागाचा समावेश करण्यात आला आहे
- आशाच्या प्रोत्साहन रकमेचा समावेश करण्यासाठी लसीकरणाची स्थळप्रत सुधारण्यात आली आहे

एएनएम

- प्रत्येक लसीचे फायदे आणि लसीकरणाच्या विपरित परिणामांमुळे लसीकरण अर्धवट सोडून देणाऱ्यांची संख्या कमी करणे याबाबत पालकांना माहिती देण्यासाठी लसीकरणबाबत महत्त्वपूर्ण बाबी या विभागाचा वापर करणे.
- विरोध/कुटुंबामध्ये लसीकरणाच्या विपरित परिणामांबाबत असलेली भिती यासारखे अधिक तपशील देण्यासाठी अतिरिक्त माहिती या विभागाचा वापर करणे.
- आशाला प्रोत्साहन रक्कम वेळेवर मिळावी यासाठी आशा प्रोत्साहन रकमेचा पाठपुरावा हा विभाग भरणे.
- कौटुंबिक तपशील पडताळून बघणे आणि नियमित लसीकरणाच्या स्थळप्रतीवर स्वाक्षरी करणे.
- नियमित लसीकरणाची स्थळप्रत भरणे आणि सांभाळून ठेवणे.

आशा

- नियमित लसीकरणाच्या महत्त्वासंबंधी पालकांचे / काळजीवाहकांचे समुपदेशन करणे.
- आगामी अपेक्षित लसीकरणबाबत पालकांना / काळजीवाहकांना प्रोत्साहित करण्यासाठी गृहभेटींदरम्यान लसीकरणबाबत महत्त्वपूर्ण बाबींच्या विभागाचा वापर करणे.

तुमच्या सहयोगाने आम्ही पोलिओचे निर्मुलन आणि मातृ आणि नवजात शिशूच्या धर्नुबाताचे दूरीकरण केले आहे!

 तुमच्या बालकाचे लसीकरण चालू ठेवा. धन्यवाद !

अधिक माहितीसाठी

सार्वजनिक आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालय, महाराष्ट्र
 महिला आणि बाल विकास विभाग
 आवृत्ती २०१८

एमसीपी कार्ड: करावयाच्या कृती

माता व बालकाच्या आरोग्याचे मापदंड	करायवाच्या कृती/एमसीपी कार्डमधील पृष्ठ क्रमांक	जबाबदारी
गर्भावस्था: प्रसूतीपर्यंत नोंदणी	पालकांना / काळजीवाहकांना योजनेसंबंधी माहिती देणे. / २	एएनएम, आशा, अंगणवाडी सेविका
गर्भावस्था: निदान आणि नोंदणी	नोंदणी करणे, कार्ड देणे, तपशील भरणे. / ३	एएनएम, अंगणवाडी सेविका
प्रसूतीपूर्व कालखंड: १-९ महिने	<ul style="list-style-type: none"> प्रसूती-पूर्व तपासण्यांचे तपशील घेणे. / ४ टीटीची १ली आणि २री मात्रा देणे - कार्ड भरणे. / ४ गोळ्या देणे: कॅल्शियम, लोह व फॉलिक ॲसिड, अल्बेंडाझोल (पहिल्या तिमाहीनंतर १ली गोळी). / ५ कार्डमध्ये तपशील भरणे: आधीच्या गर्भावस्थेत झालेली गुंतागुंत, पूर्वइतिहास, तपासणीचे तपशील, तक्त्यामध्ये प्रसूती-पूर्व तपासण्या, तपासणीचे निदान. / ५	एएनएम
गर्भावस्थेचा काळ	<ul style="list-style-type: none"> आरोग्य संस्थेत प्रसूती होण्यासंबंधी समुपदेशन करणे तसेच सुनिश्चिती करणे. / ६	आशा/एएनएम

एमसीपी कार्ड: करावयाच्या कृती (पुढे चालू...)

माता व बालकाच्या आरोग्याचे मापदंड	करायवाच्या कृती/एमसीपी कार्डमधील पृष्ठ क्रमांक	जबाबदारी
प्रसूती-पश्चात कालखंड	<ul style="list-style-type: none"> माता आणि नवजात शिशु या दोघांच्याही तपासण्यांचे तपशील घेणे. / ७ दोन गर्भधारणेत अंतर ठेवण्यासाठी कुटुंब नियोजनाच्या कायमस्वरूपी व तात्पुरत्या पद्धतींची माहिती आणि सेवा देणे. / २६	एएनएम आशा
नवजात शिशुची काळजी	<ul style="list-style-type: none"> नवजात शिशुची काळजी घेण्यासंबंधी समुपदेशन करणे. / ८	एएनएम/ स्किल्ड बर्थ अटेंडन्ट आशा (घरी प्रसूती असल्यास)
बालके: ० ते ५ वर्षे	<ul style="list-style-type: none"> न्यूमोनिया आणि अतिसार यासंबंधी समुपदेशन करणे. / ९ लसीकरणाच्या वेळापत्रकाचा वापर करणे आणि पालकांना पुढील लस व नियमित लसीकरणाचे सत्र यासंबंधी समुपदेशन करणे. / ३८	आशा/एएनएम/अंगणवाडी सेविका

एमसीपी कार्ड: करावयाच्या कृती (पुढे चालू...)

माता व बालकाच्या आरोग्याचे मापदंड	करायवाच्या कृती/एमसीपी कार्डमधील पृष्ठ क्रमांक	जबाबदारी
जन्मतः	<ul style="list-style-type: none"> स्तनपान देण्यास लवकरात लवकर (जन्मा नंतर १ तासाच्या आत) प्रारंभ करण्यासंबंधी समुपदेशन करणे. /१० जन्मतः द्यावयाच्या लसी देणे (बीसीजी, हिपॅटायटिस बी, ओपीव्ही-०) आणि कार्डावर खूण करणे. / ३८	आशा/एएनएम/अंगणवाडी सेविका एएनएम
बालके: ० ते ३ महिने	<ul style="list-style-type: none"> ३ रा महीना पूर्ण झाल्यानंतरच्या भेटीची माहिती एचवायबीसीच्या तक्त्यामध्ये भरणे. / ८ निव्वळ स्तनपानासंबंधी समुपदेशन करणे. / १० संगोपनाच्या सूचनाबाबत समुपदेशन करा, ३ महिन्यांपर्यंतच्या महत्त्वाच्या विकासाच्या टप्प्यांची पडताळणी करा. / १२ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५ ओपीव्ही-१, पेंटा-१, रोट्टा-१, आयपीव्ही-१, ओपीव्ही-२, पेंटा-२, रोट्टा-२ देणे आणि कार्डावर खूण करणे. / ३६	आशा आशा/एएनएम/अंगणवाडी सेविका आशा/अंगणवाडी सेविका अंगणवाडी सेविका एएनएम

माता व बालकाच्या आरोग्याचे मापदंड	करायवाच्या कृती/एमसीपी कार्डमधील पृष्ठ क्रमांक	जबाबदारी
बालक: ३ ते ६ महिने	<ul style="list-style-type: none"> ६ वा महीना पूर्ण झाल्यानंतरच्या भेटीची माहिती एचवायबीसीच्या तक्त्यामध्ये भरणे. / ८ निव्वळ स्तनपान आणि ६व्या महिन्यापासून पूरक आहारास प्रारंभ यासंबंधी समुपदेशन करणे. / १०-११ संगोपनाच्या सूचनाबाबत समुपदेशन करा, ६ महिन्यांपर्यंतच्या महत्वाच्या विकासाच्या टप्प्यांची पडताळणी करा. / १४ बालकाच्या ३ महिन्याच्या विकासामधील धोक्याच्या सूचना तपासणे. / १३ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५ ओपीव्ही-३, पेंटा-३, रोट्टा-३, पीसीव्ही-२, आयपीव्ही-२ देणे आणि कार्डावर खूण करणे. / ३६ 	<p>आशा</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/अंगणवाडी सेविका</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>अंगणवाडी सेविका</p> <p>एएनएम</p>
बालक: ६ ते ९ महिने	<ul style="list-style-type: none"> ९ वा महीना पूर्ण झाल्यानंतरच्या भेटीची माहिती एचवायबीसीच्या तक्त्यामध्ये भरणे. . / ८ पूरक आहारासंबंधी समुपदेशन करणे. / ११ संगोपनाच्या सूचनाबाबत समुपदेशन करा, ९ महिन्यांपर्यंतच्या महत्वाच्या विकासाच्या टप्प्यांची पडताळणी करा. / १६ बालकाच्या ६ महिन्याच्या विकासामधील धोक्याच्या सूचना तपासणे. / १५ आठवड्यातून दोनदा लोह व फॉलिक ॲसिड सिरप आणि अल्बेंडाझोलची मात्रा देणे तसेच कार्डावर तपशील भरणे. / २७ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५ 	<p>आशा</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/अंगणवाडी सेविका</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/एएनएम</p> <p>अंगणवाडी सेविका</p>

माता व बालकाच्या आरोग्याचे मापदंड	करायवाच्या कृती/एमसीपी कार्डमधील पृष्ठ क्रमांक	जबाबदारी
बालक: ९ ते १२ महिने	<ul style="list-style-type: none"> १२ वा महीना पूर्ण झाल्यानंतरच्या भेटीची माहिती एचवायबीसीच्या तक्त्यामध्ये भरणे. / ८ पूरक आहारासंबंधी समुपदेशन करणे. / ११ संगोपनाच्या सूचना, १२ महिन्यांपर्यंतच्या महत्वाच्या टप्प्यांच्या पडताळणीसंबंधी समुपदेशन करणे./ १८ बालकाच्या ९ महिन्याच्या विकासामधील धोक्याच्या सूचना तपासणे. / १७ आठवड्यातुन दोनदा लोह व फॉलिक ॲसिड सिरप आणि अल्बेंडाझोलची मात्रा देणे तसेच कार्डावर तपशील भरणे. / २७ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५ ९ महिने पूर्ण झाल्यावर एमआर-१, जेई-१, जीवनसत्व अ-१, पीसीव्ही बूस्टर देणे आणि कार्डावर खूण करणे./ ३६ 	<p>आशा</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/अंगणवाडी सेविका</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/एएनएम</p> <p>अंगणवाडी सेविका</p> <p>एएनएम</p>
बालक: १२ ते १५ महिने	<ul style="list-style-type: none"> १५ वा महीना पूर्ण झाल्यानंतरच्या भेटीची माहिती एचवायबीसीच्या तक्त्यामध्ये भरणे. / ८ बालकाच्या १२ महिन्याच्या विकासामधील धोक्याच्या सूचना तपासणे. / १९ आठवड्यातुन दोनदा लोह व फॉलिक ॲसिड सिरप आणि अल्बेंडाझोलची मात्रा देणे तसेच कार्डावर तपशील भरणे. / २७ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५ 	<p>आशा</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/एएनएम</p> <p>अंगणवाडी सेविका</p>

माता व बालकाच्या आरोग्याचे मापदंड	करायवाच्या कृती/एमसीपी कार्डामधील पृष्ठ क्रमांक	जबाबदारी
बालक: १५ ते १८ महिने	<ul style="list-style-type: none"> संगोपनाच्या सूचनाबाबत समुपदेशन करा, १८ महिन्यांपर्यंतच्या महत्त्वाच्या विकासाच्या टप्प्यांची पडताळणी करा. / २० १८ व्या महिन्यात धोक्याच्या सूचना तपासणे. / २१ आठवड्यातून दोनदा लोह व फॉलिक ॲसिड सिरप आणि अल्बेंडाझोलची मात्रा देणे तसेच कार्डावर तपशील भरणे. / २७ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५ १६ ते २४ महिन्यादरम्यान डीपीटी बूस्टर-१, जीवनसत्व अ-२, एमआर-२, जेई-२, ओपीव्ही बूस्टर देणे आणि कार्डावर खूण करणे. / ३७ 	<p>आशा/अंगणवाडी सेविका</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/एएनएम</p> <p>अंगणवाडी सेविका</p> <p>एएनएम</p>
बालक: १८ ते २४ महिने	<ul style="list-style-type: none"> संगोपनाच्या सूचनाबाबत समुपदेशन करा, २४ महिन्यांपर्यंतच्या महत्त्वाच्या विकासाच्या टप्प्यांची पडताळणी करा.. / २३ २४ व्या महिन्यात धोक्याच्या सूचना तपासणे. / २३ आठवड्यातून दोनदा लोह व फॉलिक ॲसिड सिरप आणि अल्बेंडाझोलची मात्रा देणे तसेच कार्डावर तपशील भरणे. / २७ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५ १६ ते २४ महिन्यादरम्यान डीपीटी बूस्टर-१, जीवनसत्व अ-२, एमआर-२, जेई-२, ओपीव्ही बूस्टर देणे आणि कार्डावर खूण करणे. / ३७ 	<p>आशा/अंगणवाडी सेविका</p> <p>आशा/एएनएम/अंगणवाडी</p> <p>आशा/एएनएम</p> <p>अंगणवाडी सेविका</p> <p>एएनएम</p>

पुढे चालू...

माता व बालकाच्या आरोग्याचे मापदंड	करायवाच्या कृती/एमसीपी कार्डामधील पृष्ठ क्रमांक	जबाबदारी
बालक: २४ ते ३६ महिने	<ul style="list-style-type: none"> संगोपनाच्या सूचनाबाबत समुपदेशन करा, ३ वर्षापर्यंतच्या महत्वाच्या विकासाच्या टप्प्यांची पडताळणी करा./ २४ ३ व्या वर्षात धोक्याच्या सूचना तपासणे. / २५ आठवड्यातुन दोनदा लोह व फॉलिक ॲसिड सिरप देणे व अल्बेंडाझोलची मात्रा देणे तसेच कार्डावर तपशील भरणे. / २७ वयानुसार वजनाची आणि उंचीनुसार वजनाची नोंद करणे. / २८-३५	आशा/अंगणवाडी सेविका आशा/एएनएम/अंगणवाडी आशा/एएनएम अंगणवाडी सेविका
बालक: ३६ ते ५९ महिने	<ul style="list-style-type: none"> आठवड्यातुन दोनदा लोह व फॉलिक ॲसिड सिरप व अल्बेंडाझोलची मात्रा देणे तसेच कार्डावर तपशील भरणे. / २७	आशा/एएनएम
बालक: ५ ते १६ वर्षे	<ul style="list-style-type: none"> डीपीटी बूस्टर-२, १० ते १६ वर्षादरम्यान टीटीची मात्रा देणे आणि कार्डावर खूण करणे./ ३७	एएनएम

धन्यवाद